

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
	بخش اول: فرایندهای تحولات معنایی
۳	فصل اول: استعاره
۳	مقدمه
۳	۱-۱ فرایند استعاره
۴	۲-۱ سنت مطالعه استعاره
۷	۳-۱ توصیف استعاره در بیان اندیشمندان مسلمان
۸	۴-۱ استعاره و قرآن
۱۰	۱-۴-۱ نمونه‌هایی از عبارات استعاری در قرآن
۱۳	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۳	تمرین و پژوهش
۱۴	فصل دوم: استعاره فرایندی در معناشناسی شناختی
۱۴	مقدمه
۱۴	۱-۲ علم شناخت
۱۵	۲-۲ زبان‌شناسی شناختی
۱۶	۳-۲ معناشناسی شناختی
۱۶	۴-۲ نگاه معاصر به استعاره
۱۹	۱-۴-۲ مقوله‌بندی
۲۰	۲-۴-۲ طرح‌واره‌های تصویری
۲۵	منابع برای مطالعه بیشتر
۲۵	تمرین و پژوهش
۲۶	فصل سوم: استعاره مفهومی
۲۶	مقدمه

صفحه	عنوان
۲۶	۱-۳ ساختار استعاره
۳۰	۱-۱-۳ نگاشت
۳۱	۲-۱-۳ حوزه مبدأ و حوزه مقصد
۳۳	۲-۳ استعاره مفهومی چیست؟
۳۵	۱-۲-۳ مفهوم سازی زندگی در قرآن کریم
۳۹	۳-۳ استعاره و فرهنگ
۴۱	۱-۳-۳ توصیف مفهوم خشم در قرآن کریم
۴۲	منابع برای مطالعه بیشتر
۴۲	تمرین و پژوهش
۴۳	فصل چهارم: مجاز
۴۳	مقدمه
۴۳	۱-۴ فرایند مجاز
۴۴	۲-۴ مشهورترین علاقه‌ها در مجاز
۴۴	۱-۲-۴ علاقه کلیت و جزئیت
۴۵	۲-۲-۴ علاقه ظرف و مظروف
۴۵	۳-۲-۴ علاقه تضاد
۴۵	۴-۲-۴ علاقه شباهت
۴۶	۵-۲-۴ علاقه ملازمه
۴۶	۶-۲-۴ علاقه سببیت
۴۷	۷-۲-۴ علاقه عموم و خصوص
۴۷	۸-۲-۴ علاقه جنس
۴۷	۹-۲-۴ علاقه صفت و موصوف
۴۸	۱۰-۲-۴ علاقه مضاف و مضاف‌الیه
۴۸	۱۱-۲-۴ علاقه مجاورت
۴۸	۳-۴ نگاه معاصر به مجاز
۴۹	۴-۴ مجاز مفهومی
۵۲	۵-۴ کاربرد مجاز
۵۳	۶-۴ علاقه سببیت در آیات قرآن کریم
۵۵	منابع برای مطالعه بیشتر
۵۵	تمرین و پژوهش
۵۶	فصل پنجم: گونه‌های دیگر از تحولات معنایی
۵۶	مقدمه

صفحه	عنوان
۵۶	۱-۵ عوامل مؤثر در تغییرات معنایی واژه‌ها
۵۷	۲-۵ گسترش یا توسیع معنایی
۵۸	۱-۲-۵ توسیع معنایی واژه «ظلم» در قرآن کریم
۶۰	۳-۵ کاهش یا تخصیص معنایی
۶۱	۱-۳-۵ تخصیص معنایی واژه «صلوات» در قرآن کریم
۶۲	۴-۵ تنزل معنایی (تغییر بار عاطفی)
۶۳	۱-۴-۵ تنزل معنایی واژه «حَمِيه» در قرآن کریم
۶۴	۲-۴-۵ تنزل معنایی واژه «کفر» در قرآن کریم
۶۵	۵-۵ ترفیع معنایی (تغییر بار عاطفی)
۶۶	۱-۵-۵ ترفیع معنایی واژه «سلم» در قرآن کریم
۶۸	منابع برای مطالعه بیشتر
۶۸	تمرین و پژوهش
۶۹	فصل ششم: تحول لفظ
۶۹	مقدمه
۶۹	۱-۶ تبدیل الفاظ
۷۰	۲-۶ تحولات صرفی و ساختاری لفظ
۷۱	۳-۶ گونه‌های تحول لفظ
۷۱	۱-۳-۶ اشتقاق
۷۳	۲-۳-۶ ترکیب
۷۴	۳-۳-۶ اقتراض
۷۴	۴-۶ تحول لفظ همراه تحول معنا
۷۶	منابع برای مطالعه بیشتر
۷۶	تمرین و پژوهش
	بخش دوم: ریشه‌شناسی
۷۷	فصل هفتم: مقدماتی در ریشه‌شناسی
۷۷	مقدمه
۷۷	۱-۷ ریشه‌شناسی عامیانه
۷۸	۲-۷ ریشه‌شناسی علمی
۸۰	۳-۷ زبان عربی و زبان‌های هم‌خانواده
۸۳	۱-۳-۷ ریشه‌شناسی کلمات سامی
۸۴	۴-۷ ریشه‌شناسی تطبیقی

صفحه	عنوان
۸۶	۵-۷ وام‌گیری زبان‌ها
۸۷	منابع برای مطالعه بیشتر
۸۸	تمرین و پژوهش
۸۹	فصل هشتم: بحثی در ریشه‌شناسی واژگان قرآن کریم
۸۹	مقدمه
۸۹	۱-۸ ضرورت ریشه‌شناسی واژه‌های قرآن کریم
۹۱	۲-۸ سیر مطالعات ریشه‌شناسی در قرآن کریم
۹۳	۳-۸ ریشه‌شناسی واژه قرآنی «ظلم»
۹۳	۱-۳-۸ واژه «ظلم» در زبان حامی-سامی و زبان‌های زیرشاخه
۹۵	۲-۳-۸ تحلیل داده‌ها
۹۷	۳-۳-۸ کشف روابط معانی در واژه «ظلم» و تاریخ‌گذاری ساخت معانی
۹۹	۴-۳-۸ سیر تاریخی معنای واژه «ظلم»
۱۰۲	۵-۳-۸ کاربرد واژه «ظلم» در اشعار جاهلی
۱۰۳	۶-۳-۸ مفهوم واژه «ظلم» در قرآن کریم
۱۰۵	۷-۳-۸ نتایج حاصل از مقایسه معانی واژه «ظلم» در اشعار جاهلی و قرآن کریم
۱۰۷	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۰۷	تمرین و پژوهش
۱۰۸	منابع

مقدمه

زبان پدیده‌ای زنده و وسیله برقراری ارتباط با جامعه است که به طور کلی می‌تواند ساختار یا بخشی از عناصر آن (مانند واژگان) بر اثر عواملی چون تحولات زمانی، مکانی و فرهنگی، تغییر یابد.

زبان با تأثیر از رخداد‌های اجتماعی مانند قحطی، ظهور پیامبر یا فیلسوفی اثرگذار، مهاجرت یا جنگ، که سبب ورود حجم بسیاری از عناصر جدید اجتماعی به داخل فرهنگ شده، تحول می‌یابد. با تحولات اجتماعی، فرهنگ و سنت‌های پشتوانه زبان حاکم کم‌رنگ می‌شود و با شکل‌گیری نظامی نو پدیده‌ای به نام گسست زبانی رخ می‌دهد.

ناظر به این ویژگی مهم، قالب‌ها و ساختارهای گوناگون در طول تاریخ دگرگون شده و همواره ساختاری به جای ساختار دیگر نشسته است که آشنایی با این تحولات به‌ویژه در فهم متون کهن نقش و اهمیت فراوانی دارد. ظهور اسلام در شبه‌جزیره عربستان نیز تأثیراتی شگرف بر زندگی مردم آن ناحیه گذاشت و سبب شکل‌گیری تحولاتی پدیده‌ای شد که محدوده آن نه تنها بر حوزه آداب و رسوم بلکه بر گستره زبان نیز اثرگذار بود، به گونه‌ای که ظهور اسلام گسستی زبانی در شبه‌جزیره عربستان پدید آورد.

با ظهور اسلام، حوزه اخلاق که رسالت اصلی پیامبر (ص) و قرآن است، فرهنگ زمانه را در شکل و ماهیت دستخوش تغییرها و اصلاحاتی کرد که این انقلاب در حوزه اخلاق و تغییر جهان‌بینی عرب، از راه زبان رخ داد، یعنی ساخت‌های معنایی واژگان عربی تغییر کرد.

به عبارت دیگر، قرآن وقتی به زبان عربی نازل شد زبان و ادبیات عرب به رشد خود رسیده بود، از این رو، آن بخش از واژگان کلیدی که در نظام معنایی قرآن به کار رفته در زبان و ادبیات عرب پیش از اسلام وجود داشته است و قرآن کریم تنها با تغییر در مدلول آن واژگان، تصور و دریافت تازه‌ای به آن بخشیده و از این طریق دست به تغییری بنیادین زده است؛ بنابراین، تغییرهای اجتماعی-فرهنگی که با نزول قرآن و ظهور دین اسلام در شبه‌جزیره عربستان ایجاد شد، باعث تغییرهایی در حوزه معنایی برخی واژگان شد که ریشه در ادبیات پیش از اسلام، به‌ویژه شعر جاهلی دارد. به دیگر سخن، قرآن کلمات را در بافت و موقعیتی از متن قرار داده که

معنایی تازه یافته و به مراد خود نزدیک شده است.

تحول معنایی و دلالت‌های متفاوت معنایی واژگان قرآن کریم از جمله مسائلی است که متناسب با مطالعات زبان‌شناسی موضوعی قابل طرح و بیان در بررسی‌های معناشناسی است؛ بنابراین، قصد داریم در این کتاب به دنبال شناخت کارکردهای معناشناسی به منظور درک صحیح متن قرآن باشیم.

بر این اساس، در مطالعه معنا در قرآن کریم برای دستیابی به معنای صحیح آیات، دو راه متصور است: (۱) بررسی ریشه و تبارشناسی واژگان به منظور تعیین معنای اصلی و سیر تغییر معنایی آن و (۲) بررسی و شناخت معنای واژه یا ترکیب در قرآن کریم.

کتاب حاضر با هدف معرفی اجمالی مهم‌ترین نکات در دو مسیر ذکر شده از باب مطالعات سنتی معنا و علم جدید معناشناسی تدوین شده است. در بخش اول، تحولات معنایی تحت فرایندهایی مثل استعاره، مجاز، توسیع معنایی، تخصیص معنایی، تغییر بار عاطفی و تحولات لفظ از دیدگاه علم بلاغت و دیدگاه معاصر با ذکر نمونه‌های قرآنی مطرح شده است. در بخش دوم، بحث ریشه‌شناسی واژه‌ها مطرح شده که به تعیین و تعریف ساخت واژه‌ها در قدیم‌ترین دوران - تا آنجا که اطلاعات تاریخی اجازه می‌دهد - می‌پردازد و روابط معنایی میان ریشه‌ها در زبان‌های گوناگون، و مسیر واژه و تحولات و دگرگونی‌های آن را از نظر معنا و کاربرد طی آن دوره بررسی می‌کند.

ضرورت تدوین این کتاب، نبود درسنامه‌ای برای تدریس معناشناسی با محوریت قرآن است. کتاب‌های معناشناسی به طور عموم یا به زبان‌های خارجی است یا با وجود کتاب به زبان فارسی، مثال‌ها و نمونه‌های آن‌ها از غیر متون دینی است.